

“O mar e a costa, un recurso valioso para todos”. Un programa de educación ambiental para a conservación da nosa beiramar

Sonia Pazos. Área de Educación-CEIDA (Galiza-España)

Resumo

O CEIDA (Centro de Extensión Universitaria e Divulgación Ambiental de Galicia), é o centro de referencia da Educación Ambiental para a sociedade galega, leva traballando dende o 2001 na divulgación e posta en valor do patrimonio natural galego e ten como unha das súas principais liñas de actuación a conservación do medio mariño e litoral. O programa de educación e sensibilización ambiental “O mar e a costa recursos valiosos para todos”, destinado a centros de ensino e colectivos sociais de toda Galicia, ten como obxectivo principal fomentar na sociedade actitudes positivas e comportamentos favorables cara a protección e conservación do medio mariño e litoral, a través do coñecemento dos valores naturais e culturais da costa e da análise das problemáticas ambientais que a ameaza.

Abstract

The CEIDA (Centre of University Extension and Environmental Divulcation of Galicia) is the point of reference for Environmental Education in Galician society, and has been working since 2001 in spreading and giving value to the Galician natural heritage, and has, as one of its main lines of action the conservation of the marine and coastal environment.

The programme of environmental education and sensitizing entitled “The sea and the coast: valuable resources for all”, aimed at centres of education and social collectives throughout Galicia, has as its main objective the fostering of positive attitudes and favourable behaviour within society towards the conservation of the marine and coastal environment, by means of the knowledg of the natural and cultural values of the coast and the analysis of the environmental problems which threaten it.

Palabras chave

Educación Ambiental, conservación medio mariño, centro recepción de visitantes, espacio natural protexido, exposicións itinerantes.

Key-words

Environmental education, conservation of the marine environment, visitors centre, protected natural spaces, travelling exhibitions.

Antecedentes

A Educación Ambiental é considerada como unha das ferramentas clave para conseguir a conservación e uso sustentable do medio ambiente. Na Estratexia Galega de Educación Ambiental recóllese que é *“un proceso formativo permanente a través do cal as persoas e as comunidades toman conciencia do seu medio, ao tempo que adquiren os coñecementos, os valores, as destrezas, a experiencia e tamén a determinación que os capacitará para actuar, individual e colectivamente, na prevención e afrontamento dos riscos ambientais presentes e futuros”*.

Así o recolle tamén a Lei 1/1995 do 2 de Xaneiro de Protección Ambiental de Galicia cando sinala como un dos principios que inspiran o seu desenvolvemento normativo o *“de promoción da educación ambiental, en tódolos niveis educativos, e da concienciación cidadá, en tódolos sectores sociais, para unha eficaz defensa dos valores ambientais, co fin de que, de acordo cunha formación obxectiva, completa e actual, poida participar a totalidade da poboación na defensa do seu medio ambiente”*.

Pero nas últimas décadas, a Educación Ambiental non só se define como unha ferramenta para a conservación e uso sustentable do noso medio ambiente senón como unha necesidade, da que a UNES-

CO resalta a súa importancia para enfrontarse aos retos ambientais presentes e futuros e define o seu obxectivo principal como *“lograr que a poboación mundial teña conciencia do medio ambiente e os seus problemas conexos, e que conte cos coñecementos, aptitudes, actitudes, motivacións e desexos necesarios para traballar individual e colectivamente na procura de solucións aos problemas actuais para previr os que puideran aparecer no futuro”* (UNESCO, 1975).

Un dos maiores problemas ambientais neste momento é a degradación continuada do medio mariño e litoral. A meirande parte do público aínda considera o mar como unha fonte inesgotable de recursos e o que quizais sexa máis perigoso, que o mar é inmune ás nosas actividades e agresións. A experiencia probou que estas percepcións son falsas, que os recursos non son finitos e que a presión antrópica o está degradando (NORSE, 1993; AGARDY, 1997; BOERSMA & PARRISH, 1999).

Galicia conta cun dos ecosistemas máis produtivos do mundo: as rías, que son un dos alicerces fundamentais da economía galega. Pero o mar non só é unha fonte de recursos senón tamén a base da identidade do pobo galego. Galicia é como é en gran parte polo mar. A nosa cultura, a nosa gastronomía, as nosas festas, en definitiva a nosa historia está vencellada ao mar. Non obstante, nas últimas décadas, a costa galega está sufrindo unha gran

presión que ameaza con destruír os seus valores e as súas riquezas naturais. O urbanismo agresivo, os vertidos incontrolados, a sobre-explotación dos recursos, a destrución de hábitats, ... poñen en perigo a importante riqueza biolóxica que alberga a nosa costa. A marea negra provocada polo petroleiro Prestige (novembro 2002) non foi máis que a punta do iceberg de todos os problemas do medio mariño e puxo de manifesto a importancia do mar en Galicia despertando unha nova conciencia ambiental na sociedade galega así como a evidencia da urxente necesidade de tomar medidas que garantan o futuro do litoral galego.

Ante esta realidade, no ano 2004 o CEIDA (Centro de Extensión Universitaria e Divulgación Ambiental de Galicia), en colaboración coa Fundación Arao e o Concello de Oleiros, asume o desafío de desenvolver un proxecto a longo prazo de educación ambiental co obxectivo principal de fomentar na sociedade actitudes positivas e comportamentos favorables cara a protección e conservación do medio mariño e litoral, a través do coñecemento dos valores naturais e culturais da costa e da análise das problemáticas ambientais que a ameaza. Así nace o Programa de Educación e Sensibilización Ambiental "*O mar e a costa, recursos valiosos para todos*". A partires do ano 2005 e ata a actualidade este programa lévase a cabo grazas ao patrocinio da Deputación da Coruña.

Este programa de educación e sensibilización ambiental vencellado ao medio mariño e litoral está dirixido aos centros de ensino e colectivos sociais de toda Galicia, aínda que a continuación se faga referencia exclusivamente ao programa específico para o público escolar.

Os obxectivos

O Programa "*O mar e a costa, recursos valiosos para todos*" parte da necesidade de ofrecer á sociedade galega un servizo educativo de calidade, capaz de potenciar o coñecemento, interpretación e concienciación sobre os valores e as problemáticas do litoral galego. A finalidade deste programa é que os participantes adopten unha actitude positiva cara o medio mariño e litoral e comportamentos favorables para a súa conservación e uso sostible.

Os obxectivos específicos que se perseguen co desenvolvemento deste programa son:

- Fomentar o coñecemento do litoral galego dende unha perspectiva multidisciplinar que abrangue todos os aspectos naturais, culturais e económicos poñendo de manifesto a vinculación do pobo galego co mar.
- Analizar as problemáticas ambientais da beiramar galega, cales son as súas causas, os seus efectos, os axentes

involucrados e reflexionar sobre os patróns de consumo cotiás presentes na sociedade actual.

- Descubrir as potencialidades que ten a protección dun espazo natural, recoñecendo e defendendo as súas limitacións de uso, como necesarias para a conservación e como potenciais para o desenvolvemento dunha nova relación co medio máis respectuosa e sostible.

A evolución do Programa

A continuidade deste programa ao longo do tempo (xa é o quinto ano que se leva a cabo) permite que sexa, por unha banda, un programa aberto e dinámico: un programa que está en permanente construción a través da experimentación e da avaliación continua, adaptándose a unha realidade cambiante e incorporando novas actuacións e recursos. Por outra banda, permite establecer vínculos a longo prazo cos centros de ensino participantes, que na maioría dos casos participan nas sucesivas edicións do programa, propiciando que este programa non se converta en actividades meramente puntuais senón nun proceso continuo.

Alguns dos factores máis salientables deste proceso evolutivo son a consolidación e formación continuada do equipo humano e as melloras concretas na metodoloxía, como a información ou traballo previo co

profesorado, que derivou nunha mellora na actitude dos participantes, aumentado o interese e a participación activa durante a actividade. Outros aspectos metodolóxicos como a limitación do número de participantes ou a aplicación de técnicas interpretativas tamén influíron positivamente no desenvolvemento do programa.

Este proceso de cambio derivou nun aumento na calidade das actividades, como queda reflectido na avaliación do programa.

As actividades

O programa céntrase en actividades guiadas in situ en distintos espazos naturais e lugares de especial valor interpretativo-ambiental situados no entorno da sede do CEIDA. Máis concretamente aproveítanse os recursos presentes na franxa costeira situada entre as rías da Coruña e a de Ares - Betanzos, (Oleiros -A Coruña) que mostran a pequena escala os valores naturais, culturais e socioeconómicos do resto da beiramar galega.

Nos roteiros guiados visítanse espazos litorais como:

- *A ría do Burgo*, unha importante zona húmida que, malia as intervencións humanas, acolle numerosas aves acuáticas e mariñas. Presenta unha gran biodiversidade por ser un punto de

confluencia de auga salgada e doce, o que posibilita tamén a cría de marisco, con extracción a pé ou en barca de importantes poboacións de moluscos.

- *O porto de Lorbé*, onde coexisten artes e modos de pesca tradicional con modernas instalacións de cultivos mariño. Supón unha ocasión para comprender a importancia social do mar en Galicia grazas ao contacto cos mariñeiros e re-deiras deste pequeno porto.
- *A bahía de Santa Cruz* (onde se encontra situado o Castelo de Santa Cruz, sede do CEIDA), coa baixada da marea convertese nun espazo óptimo para que os visitantes descubran a flora e fauna da zona intermareal e as adaptacións que estas presentan para sobrevivir ás condicións ambientais extremas producidas pola subida e baixada das augas.
- *A Costa de Dexo-Serantes* declarada Espazo Natural Protexido, baixo a figura de protección "Monumento Natural", xa que representa unha das poucas áreas naturais ben conservadas da Costa Ártabra, e por este motivo tamén se incluíu na Rede Natura 2000. Representa un lugar de gran importancia ecolóxica, tanto pola singularidade dos seus ecosistemas e hábitats como pola súa xeomorfoloxía e pola súa paisaxe. A estes valores naturais e, sobre todo paisaxísticos, súmanse valores histórico-patrimoniais. Neste espazo encóntrase a Aula do Mar · Centro de Recepción de visitantes do Monumento

Natural da Costa de Dexo – Serantes. Este equipamento, situado na antiga vivenda do fareiro dos faros de Mera, presenta unha exposición interpretativa permanente e dende a súa apertura no ano 2006 é un dos recursos utilizados neste programa.

No último período e na actualidade a maioría das actividades guiadas do programa "*O mar e a costa, recursos valiosos para todos*" céntranse na Costa de Dexo-Serantes. Cabe sinalar o porqué desta decisión. O carácter aberto e dinámico do programa permitiu adaptarnos a dúas realidades. Por unha banda, dende o comezo do programa no ano 2004, ofertáronse visitas guiadas ao Monumento Natural, o que permitiu detectar que gran parte dos centros de ensino, inclusive os máis próximos xeograficamente, descoñecían a súa existencia. Por outra banda, cada día é máis evidente o deterioro do medio mariño e litoral, e da urxente necesidade de tomar medidas para evitalo, entre as que se atopan a protección de espazos naturais litorais e a declaración de áreas mariñas protexidas. Estas dúas realidades son o motivo de que se centren as actividades do programa "*O mar e a costa, recursos valiosos para todos*" no Monumento Natural Costa de Dexo-Serantes.

Para reforzar estes roteiros guiados desenvólvense actividades complementarias como:

- *Talleres e audiovisuais.* Estas actividades plantéxanse como un reforzo ás actividades guiadas ou cando as condicións climatolóxicas non permiten a realización das actividades guiadas no exterior.
- *Exposicións itinerantes.* Están deseñadas e producidas polo CEIDA e préstanse temporalmente aos centros de ensino que o solicitan. A temática das mostras está relacionada co medio mariño; as problemáticas, a necesidade de conservación e a relación das xentes co mar son algúns dos aspectos que tratan. As exposicións coas que contamos actualmente son tres:
 - Prestige, crónica negra dun modelo enerxético insostible
 - Áreas Mariñas Protexidas
 - O Patrimonio Marítimo de Galicia

Todas as actividades do programa “O mar e a costa, recursos valiosos para todos” pretenden, de maneira lúdica e participativa, traballar a niveles afectivos e cognitivos, co fin de despertar emocións e proporcionar aos participantes experiencias significativas e enriquecedoras. Con estas actividades non se pretende facer unha mera lectura do ambiente, un simple coñecemento dos valores naturais ou ecolóxicos dos ecosistemas mariños e litorais. Preténdese ir máis alá, dar unha visión global do ambiente tendo en conta aspectos naturais, sociais, culturais, económicos..., amosar o ambiente como un sistema com-

plexo con múltiples interaccións e incentivar a análise crítica das problemáticas ambientais, das súas consecuencias e da necesidade de actuar, tanto individual como colectivamente na súa resolución. Polo tanto o fin último destas actividades é fomentar actitudes e comportamentos positivos cara a conservación e uso sustentable do medio mariño e litoral.

Dado que o programa está aberto a todos os niveis do sistema educativo, as actividades están adaptadas ás características do grupo participante: idade, número de participantes, duración e horarios de comezo e remate, características especiais (diminuídos físicos e/ou psíquicos, grupos de integración social, etc).

En canto á avaliación das actividades, os responsables dos centros participantes realizan un cuestionario no que valoran cuantitativa e cualitativamente diversos aspectos do programa: información previa, duración, temporalización, recursos utilizados, equipo de educadores,... Despois de cada actividade, o equipo de educadores reúnese e, a través dun cuestionario, realiza tamén unha avaliación interna valorando aspectos como a participación, interese, comportamento, coñecementos previos dos participantes, e outros aspectos da actividade realizada.

Os resultados

Dende o comezo do programa, no ano 2004, ata abril do 2008 participaron 765 grupos e 49763 persoas (Gráfico 1). Máis da metade dos participantes do programa, concretamente un 60%, son público escolar. Nas actividades guiadas participaron 242 centros de ensino cun total de 8766 participantes. O aumento do número de participantes anos tras ano foi debido a varias razóns: a ampliación do equipo humano, a un maior esforzo publicitario entre os colectivos que menos participaron en anos anteriores, a un aumento do número de grupos que repiten a súa participación

nas distintas edicións do programa, e a incorporación ao programa no ano 2006 das exposicións itinerantes.

Como se pode apreciar no seguinte gráfico (Gráfico 2) o programa presenta unha marcada estacionalidade. A maior afluencia de público escolar correspóndense co período comprendido entre os meses de marzo - xuño. Isto non é de estrañar xa que hai unha clara influencia das condicións meteorolóxicas debido a que a maior parte das actividades que forman o programa son no exterior, excepto as exposicións itinerantes que polo seu formato están pensadas para traballar nun espazo pechado.

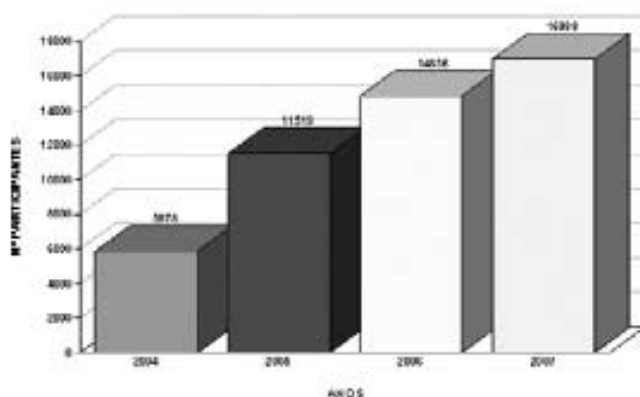

Gráfico 1: Distribución dos participantes ao longo do período 2004-2007

Relación de participantes por mes:

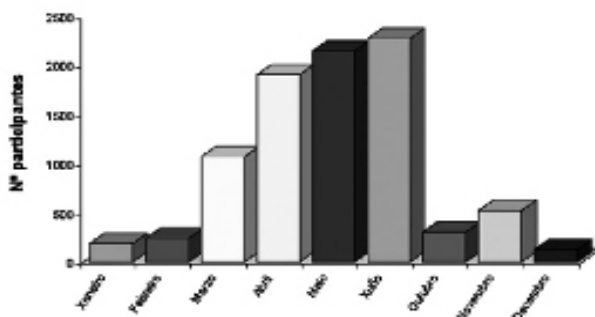

Gráfico 2: Distribución dos participantes por meses (ano 2006)

Como xa se comentou anteriormente o programa está aberto a todos os niveis do sistema educativo. Os centros que máis participan son os de educación primaria, seguidos dos de educación secundaria. Tamén destacar a participación de centros de educación especial, os gran esquecidos dos programas de educación ambiental para centros escolares, xa que habitualmente non se lles ofertan este tipo de actividades (Gráfico 3).

Como cabo, dicir que o programa de educación e sensibilización ambiental “*O mar e a costa recursos valiosos para todos*” pretende ser un pequeno gran de area na conservación do medio mariño e litoral, tratando de que o público escolar sexa consciente da importancia que poden chegar a ter os nosos comportamentos cotiáns no seu deterioro e das posibles actuacións a prol da súa conservación.

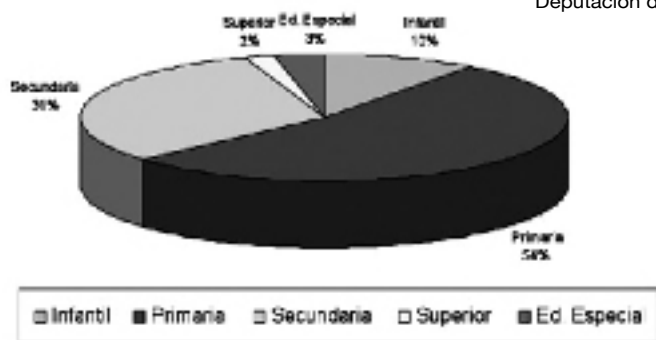

Gráfico 3: Distribución dos participantes por nivel educativo

Bibliografía

- CENTRO DE EXTENSIÓN UNIVERSITARIA E DIVULGACIÓN AMBIENTAL DE GALICIA (2006): *Memoria de actividades: CEIDA 2001-2005*. A Coruña: CEIDA.
- MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE (1996): *Seminarios permanentes de educación ambiental*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- MINISTERIO DE MEDIO AMBIENTE (1999): *Libro Blanco de la Educación Ambiental en España*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- MUELA, Lourdes; et al. (2000): *Azterkosta: Unidades didácticas. Educación ambiental sobre la costa: Educación secundaria*. Vitoria-Gasteiz: Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco.
- PARQUE REGIONAL DE LE GROANE e PARQUE REGIONAL ADDA NORD (orgs.) (1997): *Seminario sobre Educación Ambiental en Espacios Naturales Protegidos: [9 al 20 de junio de 1997, Parque del Ticino, Lombarda (Italia)]*. Madrid: Fundación Fernando González Bernáldez.
- PEREIRA CORDIDO, José Manuel; GUTIÉRREZ ROGER, Xulio; RODRÍGUEZ ROGINA, Alberto (2000): *Estratexia Galega de Educación Ambiental*. Santiago de Compostela: Consellería de Medio Ambiente. (Colección Técnica de Medio Ambiente).
- UNESCO (1975): “El Seminario Internacional de Educación Ambiental de Belgrado (1975)”. En María NOVO: *La educación ambiental: Bases éticas, conceptuales y metodológicas*. Madrid: Universitat.
- SERANTES, Araceli (coord) (1999): *Educación Ambiental nos Espacios Naturais Galegos*. A Coruña: Universidade da Coruña, INECO e Deputación da Coruña.